

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.15421/392038>

Дмитришин В. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Державної наукової установи
«Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини»
Державного управління справами

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО РОЗПОРЯДЖАННЯ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

THE HISTORICAL GENESIS OF LEGAL RELATIONS TO THE DISPOSAL OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

У статті викладені результати наукового дослідження історичного розвитку суспільних відносин щодо передавання прав інтелектуальної власності, становлення системи правового регулювання таких угод, виявлення загальних закономірностей і тенденцій розвитку юридичної думки у цій сфері. Встановлено, що основними передумовами виникнення суспільних відносин щодо розпоряджання правами на об'єкти інтелектуальної власності є, з одного боку, юридичне визнання таких прав, а з іншого – їх економічна цінність та можливість шляхом впровадження знань, які є їх змістом, отримувати матеріальну вигоду. Враховуючи це, повноцінне становлення інституту розпоряджання цими правами змогло мати місце лише після досягнення виробничими відносинами та продуктивними силами такого рівня розвитку, коли нові знання стали вирішальним фактором перемоги у конкурентній боротьбі, а в правовому полі став домінувати примат приватних прав. Стрімкий розвиток цих правовідносин став можливий лише після того, як фактичне регулювання процесу отримання виняткових прав інтелектуальної власності змістилось зі сфери адміністративного права (видача королівських привілеїв) до сфери цивільно-правових відносин (передання прав від автора, винахідника до правонаступника, виробника). Враховуючи це, передавання прав пройшло декілька етапів. На першому воно здійснювалось шляхом усного передавання секретів виробництва всередині сім'ї чи професійного цеху. На другому етапі, враховуючи характер привілею як разового, індивідуального правового акту, нерозривно пов'язаного з особою, якій він був наданий, – передавання прав не могло здійснюватись інакше, ніж шляхом видання правителем нового привілею з тим же змістом іншій особі. І на третьому етапі – у формі договірної, цивільно-правової, вільного розпоряджання правами. Стрімкий розвиток ці правовідносини отримали лише після законодавчого закріплення свободи договору, виникнення державної системи реєстрації прав та фактів передавання таких прав і, відповідно, перетворення об'єктів інтелектуальної власності на ринковий товар.

Ключові слова: розпоряджання авторськими правами, передавання прав на винаходи, історія патентного права, договори передавання прав інтелектуальної власності, історія розвитку права інтелектуальної власності.

The article presents the results of a scientific study of the historical development of public relations in relation to the transfer of intellectual property rights, the establishment of a system of legal regulation of such agreements, the identification of general laws and trends in the development of legal thought in this field. It has been established that the main prerequisites for the emergence of public relations in the management of intellectual property rights are, on the one hand, the legal recognition of such rights, and on the other, their economic value and the opportunity to obtain material benefits through the implementation of knowledge that is their content. In view of this, the full establishment of the institution of these rights could only take place after the attainment of industrial relations and productive forces of such a level of development, when new knowledge became a decisive factor in the victory in competition and the primacy of private rights became dominant in the legal field. The rapid development of these relationships became possible only after the actual regulation of the process of obtaining exclusive intellectual property rights has shifted from the sphere of administrative law (granting royal privileges) to the sphere of civil relations (transfer of rights from the author, inventor to successor, producer). With this in mind, the transfer of rights has gone through several steps. At first, it was done by verbally passing on the secrets of production within the family or a professional shop. In the second stage, given the nature of the privilege as a one-off, individual legal act inextricably linked to the person to whom it was granted, the transfer of rights could not have been effected otherwise than by granting the governor a new privilege with the same content to another person. And in the third stage, in the form of a contractual, civil and free exercise of rights. These legal relations were rapidly developed only after the legislative consolidation of the freedom of contract, the emergence of a state system of registration of rights and the facts of the transfer of such rights, and, accordingly, the transformation of intellectual property into a marketable product.

Key words: transfer of inventions rights, copyright management, history of patent law, intellectual property rights transfer agreements, the history of the development of intellectual property rights.

Постановка проблеми. Незважаючи на досить ґрунтовне опрацювання історії становлення та розвитку інститутів права інтелектуальної власності та договірної регулювання правовідносин взагалі, питання історичного генезису договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності в юридичній науці є малодослідженим.

Стан дослідження теми. Питанням генезису інститутів охорони інтелектуальної власності присвячені праці таких відомих вчених, як В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, В.О. Жаров, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, О.О. Піленко, О.Д. Святоцький, О.П. Сергєєв, Г.Ф. Шершеневич, О.І. Харитонova та інші. Проте дослідження історич-

них процесів права інтелектуальної власності зосереджувалось здебільшого на дослідженні розвитку окремих інститутів цього права. Окремо питання щодо розвитку правового регулювання договірних відносин у цій сфері є практично не дослідженим.

Метою статті є наукове дослідження історичного розвитку суспільних відносин щодо передавання прав інтелектуальної власності, становлення системи правового регулювання таких угод, виявлення загальних закономірностей і тенденцій розвитку юридичної думки у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча інститут розпоряджання майном та майновими правами має таку ж багату історію, як і саме право, такий його інститут, як розпоряджання правами інтелектуальної власності, створювався поступово, неоднорідно, відносно до розвитку об'єктів права інтелектуальної власності та пройшов досить довгий шлях до сучасного його вигляду. Природно, що питання розпоряджання правами інтелектуальної власності не могло виникнути раніше, ніж, по-перше, виникали такі права, а по-друге, з'явилась економічна мотивація та сенс у їх передаванні. Право інтелектуальної власності є похідним, залежним, визначеним та детермінованим рівнем економічного розвитку суспільства [1, с. 81–83].

Традиційно, розглядаючи історію виникнення прав інтелектуальної власності, ми перш за все звертаємось до стародавнього Єгипту, давньої Греції та Римського права. Хоча законодавство про права інтелектуальної власності було відсутнє, численними джерелами підтверджується, що існувало поняття літературної власності. Проте виникали лише питання плагіату. Вимоги до збереження цілісності твору та заборони вносити до нього зміни були передбачені в Афінійській республіці [2, с. 24]. Проте питання щодо врегулювання передавання права на використання творів не стояло і, на нашу думку, доктринально дозвіл на використання твору в той період часу надавався лише шляхом мовчазної згоди, тобто незаперечення автором використання його твору іншим автором, а порушення вважалося порушенням швидше морального змісту, а не правового.

Перші зачатки правовідносин щодо передавання прав інтелектуальної власності виникають, власне, з розвитком договірної системи загалом, яка набула свого яскраво вираженого вигляду разом із законодавчим закріпленням приватної власності у Римі. Саме тому у той час для видання творів вже вимагалася згода автора, а між видавництвом і автором укладалися угоди про видання книг [3, с. 93].

В античний та ранній середньовічний час правовідносин щодо розпоряджання правами інтелектуальної власності практично не існувало. Відсутність суспільної необхідності регулювання передавання прав була багато в чому зумовлена тим, що за відсутності технічної можливості масового копіювання творів, або, враховуючи, що таке копіювання було за трудовозатратами не менш витратним, ніж створення оригінального твору, плагіат як такий був можливий лише у галузі літературної творчості. В жанрі живо-

пису, скульптури, монументальної творчості твори створювались, найчастіше, на замовлення, і право на твір співпадало з правом власності на об'єкт, в якому цей твір було втілено.

На нашу думку, право промислової власності, яке безумовно існувало в ті часи, було неписаним, охоронялось моральними нормами та було об'єктовано у секретах виробництва. Відповідно, документального оформлення прав інтелектуальної власності та будь-яких державних механізмів його охорони і захисту не застосовувалось. Також нам не вдалось віднайти документальні підтвердження укладання угод щодо передавання таких знань і секретів. Зазначена інформація, яку відносно до сучасних правових норм можна назвати «комерційною таємницею», або «ноу-хау», частіше за все передавалась по родинній лінії, від батька до сина, або зберігалась у секреті між членами певної професійної групи, цеху, гільдії, яке було ревно зацікавлено у тому, щоб ця інформація ніколи не стала суспільним надбанням. Це й зумовлює те, що інститут договорів про розпоряджання правами інтелектуальної власності на етапі доіндустріального укладу економіки не був затребуваний у господарській діяльності.

З початком епохи Відродження, винайдення книгодрукування та розвитку ремесел ситуація почала кардинально змінюватись. Проте наявність сильної централізованої, персоналізованої феодалної влади, цехового укладу виробництва, обмеженості ресурсів та ринків збуту зумовило особливості цього етапу розвитку квазі-права інтелектуальної власності у формі королівських привілеїв. Привілеї, які, власне, і започаткували писане право інтелектуальної власності, не надавали авторам яких-небудь невіддільних прав, а лише розглядалися як доцільні, але все ж винятки із загальних правил. У перекладі з латини привілеїв означає «приватне право» (*privilegium*), тобто право, яке надається визначеній особі за якісь особливі персональні заслуги.

Перші історично встановлені привілеї стосовно видавничої справи було видано у 1357 році в Лондоні гільдії переписувачів і художників-ілюстраторів на монополне право видавництва, а також у 1491 році у Венеції власникам типографій Ратдольфу та А. Мануцію. Проте зазначені привілеї не мали відношення до передавання чи надання авторами прав книговидавцям на видання їх творів, що й передбачає авторський договір. Зазначені привілеї були винятково дозволами від держави на монополізацію певними особами окремих напрямів господарської діяльності, що не має нічого спільного з угодами в сфері інтелектуальної власності. Ці правові явища співвідносяться таким самим чином, як в наш час ліцензії, що видаються суб'єктами господарювання згідно з Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [4], та ліцензіями, які видаються ліцензіарами ліцензіатам відповідно до статті 1108 ЦК України [5].

Слід зауважити, що привілеї надавалися за особисті заслуги без будь-якої законодавчої регламентації порядку їх видачі. Відомий дослідник історії інте-

лектуальної власності О.О. Піленко поділяє привілеї на факультативні (привілеї видається за рішенням соверена, який може видати привілеї, а може відмовити, і який таким чином проявляє своє благовоління, чуйність, добру волю) та облігаторні (що видані на виконання вимог законодавства, у встановленій процедурі та не залежать від волі певної особи) [1, с. 92].

Як ознаки патентів епохи факультативних дозволів О.О. Піленко визначає, власне, їх необов'язковість (з доброї волі правителя, як зазначено вище) та пермісивність (позитивний (permissiv'ний) зміст, що має своєю суттю монопольний дозвіл на виробництво певного товару) [1, с. 87]. Погоджуючись з зазначеним, хочемо додати ще одну характеристику, яка є визначальною для розуміння процесу розпорядження патентними правами в той час: це саме персональний, особистісний характер привілеї.

Надання такої виняткової та особливої можливості для здійснення господарської діяльності здійснювалось лише індивідуально, певній чітко визначеній особі, яка персонально звернулася до правителя, має вагомні, конкретні та засвідчені заслуги перед державою або здійснила персональний важливий інтелектуальний чи матеріальний внесок у розвиток цього виробництва [1, с. 140–145]. Індивідуальними та персонізованими були й умови привілеїв. «У цих привілеях все було мінливе та залежало від благорозсуду (*bon plaisir*) короля: мотиви видачі, тривалість, обсяг, умови дії і навіть санкція» [6, с. 102].

Враховуючи такий характер привілеїв та «охоронного документу», привілеї – це разовий, індивідуальний правовий акт, який нерозривно пов'язаний з особою, якій він був наданий. Передання прав на об'єкт інтелектуальної власності іншій особі не могло здійснюватись інакше, ніж шляхом видання правителем нового привілею з тим же змістом іншій особі.

Першим законодавчим актом, який передбачав можливість передання прав інтелектуальної власності, став Венеціанський патентний закон 1474 року, який став першим в історії патентним законом та суттєво вплинув на подальше зародження та розвиток системи патентного права. Згідно з цим законом винахідники могли зареєструвати свої винаходи, і в цьому разі виготовлення аналогічної продукції могло здійснюватись тільки за їх згодою і спеціальним дозволом (*consentimento et licentia*) [7, с. 403]. Власне, посилення на спеціальний дозвіл винахідника на використання його винаходу іншими особами і можна вважати першою законодавчо закріпленою можливістю надання автором патентної ліцензії.

Наступним етапом, який і знаменував перехід до облігаторної моделі набуття прав інтелектуальної власності та створення передумов для виникнення ринку об'єктів інтелектуальної власності, можна вважати прийнятий у Франції 07.01.1791 року патентний закон, згідно з яким авторські права розглядалися, по суті, як права власності, що мають економічну цінність, тобто як матеріальні права. У вступній частині цього закону закріплювалось: «будь-яка нова ідея, проголошення і здійснення якої може бути корисним для суспільства, належить тому, хто її створив, і було

б обмеженням прав людини не розглядати новий промисловий винахід як власність його творця».

Особливе місце у розвитку інституту розпорядження майновими правами інтелектуальної власності займає не патентне законодавство, яке тільки встановлює загальний принцип можливості розпорядження, а законодавство цивільне, яке створює правові механізми для забезпечення реалізації таких угод. Одним із основоположних цивільно-правових актів, який започаткував сучасні механізми розпорядження (якщо, звичайно, не враховувати першоджерело – Римське право) є «Цивільний кодекс французів», прийнятий відповідно до «Закону про об'єднання» від 21 березня 1804 року, або, як його ще називають, «Кодекс Наполеона».

Питанням набуття прав власності присвячена книга третя «Про різні способи, якими набувається власність», більша частина якої присвячена зобов'язальному праву. Головною підставою виникнення прав власності Кодексом передбачається договір. Стаття 1101 визначає договір як угоду, за допомогою якої одна або декілька осіб зобов'язуються перед іншою особою або перед декількома іншими особами дати що-небудь, зробити що-небудь або не робити чого-небудь.

Статтею 1134 проголошена автономія волі, тобто свобода будь-якої особи укладати договір, дотримуючись при цьому встановлених законом умов дійсності договору, що стосуються волевиявлення, дієдатності сторін і підстави угоди. І, звичайно, одним із основних принципів, який відкрив можливість розпорядження правами інтелектуальної власності як такими, які на той час не були предметом широкого цивільного обороту, був принцип свободи договору, що опосередковано дав можливість укладати за згодою сторін і такі угоди [8].

Хоча прямих норм, які регулюють питання передавання права інтелектуальної власності, в Кодексі Наполеона і немає, саме підґрунтя права особи вільно розпоряджатись результатами своєї інтелектуальної діяльності та укладати відповідні договори щодо цього є великим досягненням правової думки того часу.

У Російській Імперії в період факультативних царських привілеїв процес їх надання та права, що впливали з них, принципово не відрізнялись від описаних вище. Початком же законодавчого закріплення права інтелектуальної власності та можливості розпоряджатись нею можна вважати видання Маніфесту «О привілегах на разные изобретения и открытия в художествах и ремеслах» від 17 червня 1812 року, першого в цій країні загального закону про привілеї на винаходи. Цим законом встановлювалася видача привілеїв на власні і ввезенні з-за кордону винаходи за явочною системою, через Міністра Внутрішніх Справ. Виданий привілеї надавав його власнику ряд спеціальних прав та обов'язків, зокрема (ст. 171), власник привілею «особисто міг користуватися винаходом як невіддільною та винятковою своєю власністю, вводити, вживати, дарувати, заповідати й іншим чином поступатися іншому як предметом, на який видано привілеї, так і самим привілеєм» [1, с. 172].

У сфері авторського права необхідно відзначити передбачене у розділі «Про складачів і видавців книг» Статуту Цензурного від 22 квітня 1828 року виняткове право автора на відтворення своїх творів шляхом друку та визначене в Законі від 8 січня 1830 року право автора на створений ним твір як право власності, яким можна торгувати. Твір розглядався як «майно благонабуте», а його автору (або перекладачу) довічно надавалося виняткове право видання і продажу [9].

Подальший розвиток розпорядження правами інтелектуальної власності в Російській Імперії отримало з прийняттям у 1896 році «Положення про привілеї на винаходи й удосконалення», стаття 11 якого встановлює, що отримувач привілею має право в усякий час його дії користуватися зазначеним у ньому винаходом або удосконаленням як винятковою своєю власністю і внаслідок того може: 1) вживати, виготовляти і поширювати предмет винаходу; 2) дарувати, заповідати або іншим чином поступатися привілеєм іншій особі, а також товариствам або компаніям на законній підставі [10].

В Україні наступним етапом розвитку правовідносин з розпорядження правами інтелектуальної власності (який, власне, більш правильно було б назвати «етапом деградації» таких відносин) є прийняття 12 вересня 1924 р. ЦВК СРСР «Положення про патенти на винаходи», що передбачало патент як єдину форму охорони прав винахідника. Патент на винахід на розсуд патентоволодільця можна було вільно відчужувати та передавати для використання іншій особі. Проте зазначені правові норми приймалися ще в період відносної економічної свободи і відображали нову економічну політику держави. Згодом обсяг прав автора на розпорядження своєю інтелектуальною власністю лише зроставав. У 1931 р. «Положення про патенти на винаходи» було замінено на «Положення про винаходи і технічні вдосконалення», а патенти – на авторські свідоцтва як основну форму охорони винахідницьких прав. Вони засвідчували визнання заявленого технічного рішення винаходом, підтверджували пріоритет винахідника та його авторство на винахід, служили підставою надання винахідникові прав і пільг, встановлених чинним законодавством. Винагороду автору виплачували не конкретні підприємства, які використовували його винахід, а галузеві органи з винахідництва, які враховували розмір річної економії, одержаної від впровадження винаходу [11].

Наступним етапом розвитку вітчизняного законодавства щодо розпорядження правами інтелектуальної власності стало прийняття Цивільного Кодексу УРСР, який набув чинності 01 січня 1964 року. Кодекс, що приймався у часи «відлиги», вже більш розлого висвітлює питання передання прав інтелектуальної власності, хоча і залишає автора у багатьох аспектах безправним. Так, стаття 485 передбачає, що використання твору автора іншими особами допускається не інакше, як на підставі договору з автором, проте, «крім випадків, зазначених у зако-

ні». Прогресивним є встановлене типів авторських договорів, а саме: авторський договір про передачу твору для використання та авторський ліцензійний договір (ст. 500). За авторським договором про передачу твору для використання автор передає твір організації для використання, а організація зобов'язується здійснити це використання, а також сплатити авторові винагороду. За авторським ліцензійним договором автор надає організації право використати твір в обумовлених договором межах і на визначений ним строк.

Щодо промислової власності, то правова система де-факто не передбачала можливості для винахідника розпоряджатись своєю інтелектуальною власністю. Юридично існували два види охоронних документів – авторське свідоцтво та патент. Коли ж на винахід було видано авторське свідоцтво, виняткове право належало державі. Використання винаходів іншими організаціями та особами допускалось тільки з дозволу повноваженого на те державного органу, який, власне, і розпоряджався правами. Винахідник, якому видано авторське свідоцтво, в разі використання його винаходу мав право на винагороду залежно від економії або іншого позитивного ефекту, одержуваного в результаті використання винаходу, а також право на певні пільги (ст. 518).

Правом, що впливало з патенту в УРСР, згідно зі змінами, внесеними до Цивільного Кодексу в 1985 році [12], було право розпорядження правами на патент. Так, стаття 519 встановлювала, що ніхто не може без згоди особи, якій належить патент (патентовласника), використати винахід, а патентовласник може видати дозвіл (ліцензію) на використання його винаходу або повністю переуступити патент [13].

Початком сучасного етапу становлення законодавства у сфері розпорядження правами інтелектуальної власності в Україні можна вважати прийняття 07 лютого 1991 року Закону України «Про власність», яким до об'єктів права приватної власності були віднесені твори науки, літератури, мистецтва, відкриття, винаходи, промислові зразки та інші результати інтелектуальної праці. Наступним кроком було прийняття у 1993 році профільних законів у цій сфері, а завершило формування правового поля прийняття та набуття чинності з 01.01.2004 року Цивільного Кодексу України, в якому питанню розпорядження правами інтелектуальної власності присвячена окрема Глава.

Профільні закони в сфері промислової власності надають Власнику охоронного документу передавати на підставі договору право власності на об'єкт будь-якій особі, яка стає його правонаступником, та право дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання винаходу (корисної моделі) на підставі ліцензійного договору. Закон «Про авторське право та суміжні права» передбачає можливість передачі (відчуження) майнових прав суб'єктів авторського права будь-якій іншій особі повністю чи частково або передати права на використання твору за авторським договором про передачу виняткового або невиняткового права на використання твору.

Цивільний кодекс України найбільш повно регламентує правовідносини в цій сфері, зокрема, визначає види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, встановлює обов'язковість їх письмової форми (ст. 1107), надає визначення, характеристику, обов'язкові умови, строк дії ліцензії і ліцензійного договору на використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також договору про передавання виняткових майнових прав та договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності (ст. ст. 1108 – 1113). Окрема увага приділена питанням державної реєстрації договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (ст. 1114).

Висновки з проведеного дослідження. Історичний розвиток правовідносин щодо розпорядження правами інтелектуальної власності пройшов три основних етапи. На першому воно здійснювалось шляхом усного передання секретів виробництва всередині сім'ї чи професійного цеху. На другому етапі, враховуючи характер привілею як разового, індивідуального правового акту, нерозривно пов'язаного з особою, якій він був наданий, – передання прав не могло здійснюватись інакше, ніж шляхом видання сувереном нового привілею з тим же змістом іншій особі. І на третьому (сучасному) етапі – у формі вільного, договірного, цивільно-правового розпорядження правами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пиленко А.А. Право изобретателя. Историко-догматическое исследование. URL: <http://www.libertarium.ru/pilenko-patent>.
2. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации: [сб. ст.]. Москва : Статут, 2003. 416 с.
3. Головова О.М. Генезис правової охорони інтелектуальної власності. *Форум права*. 2008. № 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08gomoiv.pdf>.
4. Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності». *Відомості Верховної Ради України* від 05.06.2015–2015 р., № 23, стор. 1234, стаття 158
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-V. Київ : «Центр учбової літератури», 2018. 296 с.
6. Malapert, Notice historique sur la legislation etc., в *Journal des Economistes*. CXXXVI.
7. Mgbeoji I. The Juridical Origins of the International Patent System: Towards a Historiography of the Role of Patents in Industrialization. *Journal of the History of International Law*. 2003. Vol. 5. P
8. Сирко М.В. Зобов'язальне право за Французьким Цивільним кодексом 1804 р. *Часопис Київського університету права*. 2013/4.
9. Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание. Том 33. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=148 № 25143).
10. Положение про привилегии на изобретения и усовершенствования від 20.05.1896 р. / *Полное собрание законов российской империи*. Собрание (1881–1913) Том 16. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=148 № 25143
11. Дробязко В.С., Дробязко Р.В. *Право інтелектуальної власності*. URL: http://adhdportal.com/book_788_chapter_37_S_3.
12. Указ ПВР N 278 від 20 травня 1985 року N 278-XI «Про внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу Української РСР та деяких інших законодавчих актів Української РСР».
13. Цивільний кодекс Української РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718>.